

Den første polsk jødiske skrædderfamilie i København: et mikrohistorisk studie

I 1899 immigrerede Lea Maimin til Danmark fra Polen sammen med sine forældre. Med udgangspunkt i Maimins erindring fortæller Garbi Schmidt hendes historie: om familiens etablering i hovedstaden, om deres forskellige adresser og om et uforklarligt ophold i Paris. Gennem Maimins fortælling viser Schmidt betydningen af den enkeltes erindring og faren ved at tage den for bogstaveligt.

Af Garbi Schmidt

Indledning: det mikrohistoriske perspektiv

”En beretning om den første polsk-jødiske skrædder, der kom hertil i året 1900”.¹

Sådan begynder en beretning skrevet af kvinden Lea Maimin (født Machtinger) og indsendt til Københavns Stadsarkiv (Magistratens 3. afdeling) i 1969.² Københavns Kommune kontaktede selv samme år pensionister, som boede i kommunen, og bad dem om at skrive om deres liv, ikke mindst deres barndom. Maimin var en af dem. Hun bemærker indledningsmæssigt, at hendes historie ikke er almindelig, og det er den så absolut heller ikke. Ét er, hvad erindringer indeholder af information i sig selv om jødisk liv i Københavns indre by i tiden omkring det 20. århundredes begyndelse. Noget andet er, hvad der sker, når man inddrager andre kilder til belysning af historien.

I dette tilfælde har jeg, ud over Maimins egen beretning, inddraget data fra folketællinger og politiets registerblade, data fra Dansk-Jødisk Genealogisk Database, Maimins fars indfødsretssag, avisartikler fra perioden, som indeholder familienavnet Machtinger, og en brevkorrespondance mellem rabbiner David Simonsen og hvem, der formodes at være Maimins mor. Derudover er der, som baggrundsmateriale, anvendt andre erindringer og samtidigt avismateriale, som beskriver, hvad

der i perioden blev kendt som Københavns ghetto. Et sidste element, som jeg inddrager som perspektivering i artiklen, er mit arbejde med en anden jødisk familie, som indvandrede til København i samme periode som Machtingerfamilien, nemlig familien Edelmann.

Hvad kan vi få ud af at gå i detaljer med et enkelt menneskes liv? Maimin og hendes familie var ikke statsmænd eller kvinder, de spillede tilsyneladende heller ikke nogen central rolle i datidens jødiske organisationer. De var helt ”almindelige” mennesker.³ Men netop deres almindelighed gør dem vigtige. Deres mikrohistorie gør dem væsentlige. Eller som Carlo Ginzburg formulerer det i klassikeren *The Cheese and the Worms*, som netop handler om et enkelt, almindeligt menneske: den italienske møller Menocchio og dennes liv og religiøse univers i det 16. århundrede (Ginzburg 1976/1992),

[E]ven a limited case [...] can be representative: in a negative sense, because it helps to explain what should be understood, in a given situation, as being “in the statistical majority”; or, positively, because it permits us to define the latent possibilities of something [...] otherwise known to us only through fragmentary and distorted documents, almost all of which originate in the “archives of the repression”.⁴

Mikrohistoriske beskrivelser kan hjælpe os til, kvalitativt, at forstå det, som Ginzburg beskriver som ”den statistiske majoritet”, i dette tilfælde jødiske indvandreres liv i København i begyndelsen af det 20. århundrede.

Historiske beskrivelser af perioden og den russisk polske jødiske minoritet, som fra 1903 og fremefter bosatte sig i særligt København, findes allerede. Morten Things bog *De russiske jøder i København 1882-1943* (2008) er her et hovedværk, der blandt andet indeholder et længere afsnit om ghettoen (s. 75-84). Things artikel om russiske skræddere i København fra 2008 er også relevant i den forbindelse.⁵ En væsentlig (lidt ældre) eksisterende historisk beskrivelse af perioden og de russisk polske jøder, som da indvandrede til København, findes også i Bent Blüdnikows *Immigranter: De østeuropæiske jøder i København 1905-1920* (1986). Disse værker kendetegnes ved generelle, overordnede beskrivelser, nok ikke mindst foranlediget af metodiske tilgange, der fokuserer på overordnede karakteristika, herunder statistik og beskrivelser af de jødiske indvandrere, som man for eksempel ser det i datidens aviser. De generelle beskrivelser kan også have baggrund i den måde, som de polsk russiske jøder forskningsmæssigt blev beskrevet på i samtiden, herunder særligt de statistiske analyser, som

I slutningen af det 19. og starten af det 20. århundrede oplevede Danmark en tilstrømning af østeuropæiske indvandrere, hvoraf en stor del var jøder, og det københavnske bybillede ændrede sig som en følge heraf. Her ses hjørnet af Vognmagergade og det ikke længere eksisterende Store Brøndstræde i 1908. Foto: Københavns Museum.

denne forskning genererede. En betydningsfuld kilde til at forstå denne periode i dansk jødisk historie er så absolut Cordt Traps artikler fra henholdsvis 1907, 1912 og 1917, som beskriver de nytilkomne jøder i København, ikke mindst på baggrund af data fra folketællingerne.

Selv har jeg arbejdet både generelt og mikrohistorisk med den russisk polske indvandring til København i min doktordisputats fra 2015 om Nørrebros indvandringshistorie.⁶ Det mikrohistoriske perspektiv voksede frem gennem mit arbejde med familien Edelmann, som emigrerede fra Letland i 1909. Rafael Edelmann var da syv år gammel. Han fik som ung mulighed for at studere på rabbinerseminarium i Berlin og senere på universitetet i Bonn, hvor han færdiggjorde sin doktorafhandling *Zur Frühgeschichte des Mahzor – Genizafragmenter mit palästinischer Punktation* i 1928. Sammen med sin tyskfødte hustru Elisabeth (født Levi) rejste han i 1933 tilbage til København for at blive bibliotekar på Det Kongelige Bibliotek og den nyetablerede judaistiske samling. Det var i den forbindelse, at familien bosatte sig i en lejlighed i Wesselsgade på Nørrebro. Her boede Rafael og Elisabeth Edelmann (med undtagelse af perioden 1943-1945, hvor familien opholdt sig i Sverige), indtil de udvandrede til Israel i 1970.

Rafael Edelmanns forældre, Chaim og Miryam, bosatte sig ved deres indvandring til København i 1909 i Indre By. Som det gjorde sig gældende for mange af de indvandrede, begyndte Chaim Edelmann at arbejde som skrædder (en profession, som han siden sit 16. år var blevet oplært til i sin hjemby Rezinge, i dag Rezekne, således som det beskrives i hans indfødsretssag).⁷ Familien var langt fra velhavende, hvilket også gjorde, at Rafael Edelmann måtte ansøge Det Mosaiske Troessamfund om økonomisk støtte for at få mulighed for at få en gymnasial uddannelse.⁸

Arbejdet med Edelmannfamilien gjorde det muligt for mig at komme tæt på nogle af de mennesker, som de generelle beskrivelser handlede om. Herunder blev det muligt at forstå nogle af forudsætningerne for deres migration (i dette tilfælde jødeforfølgelser i Østeuropa), ikke mindst fordi jeg i mit arbejde kom i kontakt med

Rafael Edelmanns søn, Moshe Edelmann, som jeg interviewede. Denne kontakt medførte blandt andet, at jeg – desværre efter min bogs udgivelse – modtog et antal upublicerede skrifter (blandt andet med billedmateriale), som Moshe Edelmann havde samlet om sin familie.⁹ Skrifterne indeholder rigtig mange detaljer, som er yderligere studier værd. En del, som er værd at nævne i denne sammenhæng, er Rafael Edelmanns egen levnedsbetegnelse, skrevet på engelsk (desværre uden datering). Rafael Edelmann skriver blandt andet om udvandringen fra Letland til Danmark:

Barely 6 years old I was sent to a Jewish school in the town Pskov. There I learned to read and write Hebrew and Russian (the latter I have almost forgotten). At home we talked Jiddish [...] My father also tried to get me to a general Russian school, but as Jews [I] was not accepted. This and a growing feeling of an unsecure surrounding let my parents to decide to immigrate, and in July 1909 we arrived in Denmark and settled in Copenhagen.

Og han fortsætter:

In the spring of 1910 I was registered in the Jewish School for Boys, a free school, which was established in the year 1805 by M. L. Nathanson and others with the purpose to eliminate the characteristics of the children from orthodox, ghettofeeling homes, which then constituted the majority of the Jewish community in Copenhagen.

Det interessante er både, hvad Rafael Edelmann skriver, og hvad han ikke skriver. Det er interessant, at han understreger den diskrimination, som hans familie oplevede i Letland, og at usikkerheden fik hans forældre til at emigrere. Det er også interessant, at han i sin beskrivelse af den jødiske drengeskole påpeger, at et af skolens formål var at slette den ortodoksi og ”ghettofølelse”, som ifølge ham karakteriserede størstedelen af jøderne i København. Man kan her spørge sig selv, hvorfor han ikke nævner, at størstedelen af det gammeljødiske samfund i hovedstaden ikke var særligt ortodoks og absolut tilhørte byens bedre borgerskab? Ligeledes giver det mening at spørge, hvorfor Rafael Edelmann slet

ikke beskriver de forhold, som familien levede under i deres første år i København, ikke engang med en enkelt adresse? Han fokuserer på situationer og institutioner, hvor han blev undervist (også i de efterfølgende dele af beretningen), måske fordi det var vigtige forudsætninger for, at han opnåede den status i livet, som han gjorde. At hans familie mellem 1909 og 1921 boede fem forskellige steder i Indre By og på Frederiksberg – Hauser Plads, Skindergade, H.C. Ørstedvej, Slotsgade og H.C. Andersens Gade – nævner han ikke.¹⁰ Muligvis skyldes det, at disse adresser i samtiden blev associeret med noget, som han tydeligt i teksten dissocierer sig med: det område af byen, der lå i nærheden af de gader, som var kendt som Københavns ghetto.¹¹

Rafael Edelmanns erindring understreger, at personlige erindringer er fortællinger med et motiv, hvilket indebærer selektion. De understreger, hvad personen finder væsentligt at fortælle, og hvordan personen gerne vil fremstå. For Rafael Edelmann var det tydeligvis vigtigt at fortælle om en dannelses- og læringsrejse. For Maimin synes motivet at være et andet: hendes erindring bygger på et motiv om at klare sig og at tage vare på egen tilværelse. Også her accentueres detaljer, mens andre nedtones, omformes og forsvinder. Erindringen må således suppleres og analyseres via inddragelse af andre kilder, når formålet er at få et mikrohistorisk perspektiv på indvandringen af østeuropæiske jøder til København i begyndelsen af det 20. århundrede og deres bosættelse i byen.

Vejen til København

Maimin skriver om sin far:

Far blev født i 1864 i Polen. Skolegang var der jo intet, der hed, kun hebraisk lærte han at læse, men han havde en god forstand og kunne regne bedre i hovedet end de fleste. Tidligt kom han i skrædderlære og han blev en dygtig svend. Efter læretiden tog han til Odessa, han brød sig ikke om forholdene i Polen.

Han blev interesseret i militærskyning, der kræver megen akkuratess, men rejselysten drev ham videre, nye indtryk, andre mennesker ønskede

hans åbne sind at opleve, han holdt af mennesker, hjertevarm som han var og var mest glad for en hyggelig passiar, som han krydrede med muntre historier og hændelser, som han havde oplevet og hørt om.¹²

Beskrivelsen fremhæver farens eventyrlyst og hjertevarme, men gør ikke så meget ud af at beskrive, hvor faren kom fra (ud over landet). Disse detaljer kan man finde i indfødsretssagen på Mosiek (Moses) Machtinger.¹³ Der står i sagen, at Machtinger blev født den 19. juli 1865 i Polen som søn af skomager Lejbus Machtinger og hustru Estera-Laja (født Fuks). Der står endvidere, at han boede hos sine forældre til sit niende år, hvorefter han rejste med sin bror til Odessa, hvor han boede, til han var 28 år gammel. Under tiden i Odessa uddannede han sig til skrædder.

Tre diskrepanser fremgår af denne indledning: hvilket år blev Machtinger født? Tog han til Odessa som barn eller voksen? Og blev han uddannet som skrædder i Polen eller Odessa? En søgning i Dansk-Jødisk Genealogisk Database burde i hvert fald kunne afklare det første. Men i folketællingerne fra 1911 til 1930 angives han som født tre forskellige år (1864, 1865 og 1867) og henholdsvis den 31. juli (1865) og den 21. april (1864 og 1867). I hans opholdsbog, dateret den 24. april 1900, angives han som født den 21. marts 1865. Det nærmeste, vi nok kommer et svar, er det (fra polsk oversatte) uddrag af fødselsregisteret, som nævner Machtingers dåb (hvilket må være omskærelsesritualet):

Nedenforstående skete i Daleszyce¹⁴ den 29 juli/10 august 1865 kl 1 Emd. Jøden Lejbus Machtinger, Skomager bosidende i Landsbyen og sognet Machocice, kom og fremviste i Nærværelse af vidnerne Herszel Kurlender og Rubin Pasternak, Skræddere i Daleszyce, hver 64 år gammel, et Barn af Hankøn, født i Machocice den 19/31 juli s.A. kl 4 Emd.

At Machtinger blev født i juli 1865, fremstår mest plausibelt. Fødselsregisteret giver derudover information om, i hvilken by i Polen Machtinger blev født. Maimin nævner farens eventyrlyst og nysgerrighed som værende det, der drev ham fremad som voksen. Eventyret er

udgangspunktet for familiefortællingen. Ligeledes fremhæver Maimin sin fars dygtighed som skrædder, en væsentlig forudsætning for at klare sig godt.

Maimin skriver, at faren rejste i både Rusland, Moldova, Ukraine og Tyrkiet, før han vendte tilbage til Polen for at gifte sig.¹⁵ I Machtingers indfødsretssag står der, at han den 30. juli 1896 blev gift med Sara Machtinger, født Goldberg. Maimin blev født den 14. februar 1897 i Warszawa, og familien rejste derefter til London, med Maimins ord fordi faren vidste, at ”skrædderiet stod højt”. Ifølge Maimin fik faren straks arbejde, men han talte ikke byens klima. Tilfældigt mødte han en dansk murer, som fortalte, at der var godt at være i København, hvorfor familien rejste dertil. Af indfødsretssagen fremgår det, at familien bosatte sig i København i 1899.

Familiens etablering i København

Vi ankom til København, en smuk solrig majdag [...] Far gik næste dag ned ad Købmagergade og drejede ind i Østergade og nåede hen til nr. 24, hvor han så en flot forretning med dameovertøj. Det var finere frakker, kunne hans erfarne blik konstatere. Han gik indenfor og sagde: ”Ich suche Arbeit”. Han blev vist hen i bagbygningen og kom ind på et hyggeligt kontor, hvor der sad en ældre herre, som spurgte, hvad far ønskede. Det var den gamle I.C. Moresco i egen person. Han var en yderst rar herre og hjælpsom. Far fortalte alt om sig selv, at han lige var ankommet fra London, og det lød vist nok godt og lovede næsten, at det var en dygtig skrædder, der stod foran chefen for det store firma. Der var dengang en mangel på virkelig gode skræddere, og det endte med, at far fik en prøve sendt hen, hvor far midlertidigt opholdt sig her i byen, enten hos gæstfrie mennesker eller et eller andet gæstgiveri (Desværre fik jeg ikke dette at vide).¹⁶

Maimins fortælling om familiens ankomst til København giver fra starten af et indtryk af succes. Faren gik dagen efter deres ankomst ind i Morescos skrædderi i Østergade og fik arbejde med det samme. Faren talte tysk, og med sin faglige dygtighed (understreget af, at han havde været

i London) hersker der i fortællingen ingen tvivl om, at han både var en mand med initiativ og en mand, som kunne klare sig, også i fremmede omgivelser.¹⁷

Morescofamilien er tidligere beskrevet i en artikel i *Rambam*.¹⁸ Familien var jødisk, hvilket Maimin ikke nævner i sin erindring. At den fælles religiøse baggrund kan have haft betydning for Machtingers ansættelse, er

Lea Maimins far var uddannet skrædder og fik arbejde i Morescos skrædderi i Østergade i København straks efter ankomsten til Danmark i 1899. Fotografiet viser skræddersakse, som de så ud i starten af 1900-tallet. Foto: Dansk Jødisk Museum.

plausibelt, men kan ikke bevises. Det er dog en vigtig detalje, som ikke nævnes i eksisterende forskningsbaserede henvisninger til historien. Endelig må det fremhæves,

at der i Dansk-Jødisk Genealogisk Database ikke findes et medlem af Morescofamilien med initialerne I.C. Det mest sandsynlige er, at den person, som Moritz talte med, var Jacob Henrich Moresco (1828-1906).

Machtingerfamiliens ankomst til København understreger, at selvom mange jøder fra Østeuropa flygtede til Danmark fra jødeforfølgelser, var der også familier, som kom af andre årsager. Familien var arbejdsmigranter, og deres bevægelser over landkortet blev afgjort af, hvor faren kunne finde arbejde, og hvor der var ”godt at være”. At faren i sin ungdom (og muligvis også sin barndom) havde erfaring med at rejse og bo i andre lande, har nok også haft betydning for, at migration blev set som en mulighed.

Maimin fortsætter med at skrive, at Moresco hjalp familien med at finde et sted at bo i Vendersgade:

Nu skulle vi jo have et sted at bo, og det sørgede hr. Moresco for. Vi kom til at bo i Vendersgade, og en systue blev der også sørget for, der skulle pressebord, symaskine og andre ting til, for at far kunne begynde at arbejde. Der var dengang endnu ingen, som far kunne snakke med, først i 1905-6 kom der flere skræddere fra Polen eller Rusland.¹⁹

Ikke nok med, at Moresco sørgede for, at faren hurtigt fik et arbejde, han sørgede også for, at familien fik et sted at bo, og at der blev indrettet en systue til dem i

Adresser, Moritz og Sofie (Sara) Machtinger, 1902-1930

Moritz Machtinger			Sofie Machtinger		
Årstal	Gade/Nr	Kilde	Årstal	Gade/Nr	Kilde
-1902	Rømersgade 25	Politiets registerblade	?	Valkendorfsvej 32	Politiets registerblade
1902	Murergade 4	Politiets registerblade	1906	Valkendorfsvej 32	Folketælling
1903	Hausergade 34	Politiets registerblade	1906	Dybensgade 22	Politiets registerblade
1906	Hausergade 34	Folketælling	1907	Frameldt	Politiets registerblade
1907	Nansensgade 58b	Politiets registerblade	1911	Gothersgade 155	Folketælling
1910	Jacob Danneferds Vej 2	Politiets registerblade	1912	Nørrebrogade 44b	Politiets registerblade
1911	Gothersgade 155	Politiets registerblade	1913	Cort Adellersgade 8	Politiets registerblade
1911	Gothersgade 155	Folketælling	1916-30	Rosengården 10	Folketællinger
1911	Holbergsgade 10	Politiets registerblade			
1912	Nørrebrogade 44b	Politiets registerblade			
1913	Cort Adellers Gade 8	Politiets registerblade			
1916-1930	Rosengården 10	Folketællinger			

I Borgergade i København, hvor flere jødiske immigranter havde bosat sig, lå Feders Manufakturhandel i 1910. Foto: Dansk Jødisk Museum.

Vendersgade. Sådan fortæller Maimin historien. Her må vi et øjeblik dvæle ved, hvilke adresser hun nævner, at familien boede på: ud over Vendersgade nævner hun Kompagnistræde, Hausergade,²⁰ Jacob Dannefærdsvej, Holbergsgade og Gothersgade. Nogle af disse adresser stemmer overens med folketællinger og med politiets registerblade, andre gør dog ikke. Ifølge folketællingerne og politiets registerblade boede Moritz og Sofie (Sara) Machtinger på de adresser, som fremgår af listen på foregående side, mellem ca. 1902 og 1930 (overensstemmende adresser angivet med fed skrift).

Det første, som må bemærkes, når man ser på de adresser, som Moritz og Sofie Machtinger er registreret på (1906-1930), er, at hverken Vendersgade eller Kompagnistræde (som Maimin nævner i erindringen) figurerer på listerne. Det gør derimod en lang række andre adresser både i Indre By, på Nørrebro og Frederiksberg.

Det andet, som må bemærkes, er, at der i visse tilfælde er forskel på, hvor Sofie og Moritz Machtinger boede. Fælles adresser findes i årene 1911-1930, men der er forskel på folketællingerne og politiets registerblade i årene inden. Sofie Machtinger angives som boende (med Maimin) på Valkendorfsvej 32 i folketællingen 1906, men Moritz Machtinger nævnes ikke (heller ikke i tillægslisten, hvor personer, som var bortrejst på tællingstidspunktet, normalt figurerede). Derudover nævner politiets registerblade, at Sofie Machtinger boede i Dybensgade i 1906, og at hun bliver frameldt som boende

i København i 1907. Det er vigtigt at understrege, at Sofie Machtinger i politiets registerblade er registreret som gift med Moritz Machtinger og omvendt. Maimin figurerer i politiets registerblade fra 1911-1914, som bosiddende i henholdsvis Holbergsgade, Nørrebrogade og Cort Adelers Gade. Yderligere må det bemærkes, at Moritz Machtinger ifølge sin indfødsretssag har svært ved at huske, hvor han boede, indtil familien flyttede til Rosengården.

Selvom Sofie Machtinger ikke figurerer som boende i Hausergade, har Maimin i sin beretning vedlagt et foto, som hun angiver er taget i lejligheden, og hvor både hun og begge forældre tilsyneladende er med. Det er svært at aldersbestemme pigen på billedet, men hun er nok mellem otte og 12 år gammel. Moritz Machtinger boede i Hausergade fra ca. 1903-1907 (altså, da Maimin var mellem seks og 10 år gammel). Dette bekræftes i øvrigt af annoncer i aviser fra perioden, hvor Machtinger annoncerer efter arbejdskraft (*Adresseavisen, Københavns Adressecomptoirs Efterretninger* 1903; *Den til Forsendelse med de Kongelige Brevposter privilegerede Berlingske Politiske og Avertissementstidende* 1906).

Endnu mere kompliceret bliver det, når vi ser på, hvornår Sofie Machtinger angives som værende født. På sit eget registerblad i politiets registerblade angives hun som født 1878. På Moritz Machtingers registerblad er hun angivet som født 1873. Hun er angivet som født 1873 i folketællingen 1911, som født 1872 i folketællingen 1916, 1921, 1925 og 1930 og som født 1874 i folketællingen 1906.²¹ I Dansk-Jødisk Genealogisk Database angives hun indledningsvist som født 1869. Af Moritz Machtingers indfødsretssag fremgår det, at hendes fødselsattest ikke kunne fremskaffes.²² Hvornår hun faktisk blev født, kan således være svært at afgøre.

Hvad er baggrunden for de forskellige adresser? Og hvad er grunden til, at Maimin nævner adresser, hvor familien tilsyneladende ikke har boet? Boede forældrene sammen i det 20. århundredes første årti, eller gjorde de ikke? Der er i disse spørgsmål en forskningsmetodisk pointe: erindringer må, i den grad det er muligt, kombineres og faktatjekkes ved hjælp af andre kilder. I nogle tilfælde vil der være fuldkommen overensstemmelse, i andre tilfælde

ikke. Ved sidstnævnte må man undersøge og komme med bud på, hvorfor diskrepansen kan være opstået. Meget i Maimins beretning om livet blandt østeuropæiske jødiske indvandrere til København kan bekræftes via andre kilder, ikke mindst andre af de erindringsbeskrivelser, som findes på Københavns Stadsarkiv. Hun fortæller blandt andet, at:

Jeg husker som barn, at der var æg og levende høns at købe på Gl. Torv, og der var et liv dengang af husmødre særligt af jødiske kvinder, som jo ikke måtte købe høns, der var slagtet. Heldigvis forsvandt alt dette, jeg husker ikke hvornår.²³

Denne detalje af dansk jødisk liv bekræftes også af andre kilder. Hendes erindring er i det hele taget et overflødigshorn af detaljerede beskrivelser fra perioden, for eksempel når hun beskriver forholdet til de jødiske indvandrere, som immigrerede til København i årene efter, at Machtingerfamilien var ankommet:

Der var dengang endnu ingen, som far kunne snakke med, først i 1905-6 kom der flere skræddere fra Polen eller Rusland. Da blev vi regnet for de "velhavende" af de nyankomne, som først skulle til at starte deres tilværelse her i landet. Om de var ligeså heldige som min far, som havde fået hjælp til at starte – selvfølgelig betalte far tilbage, hvad hr. Moresco havde lagt ud – tror jeg ikke, men de var jo flere, der kom på én gang, så hjalp de vel hinanden.²⁴

Lejligheden i Hausergade havde Maimin åbenlyst et særligt forhold til. Ikke nok med, at hun beskriver lejligheden i detaljer, hun vedhæfter som nævnt også et foto, der blev taget af familien i lejligheden. Det var en givenhed, som hun også medtog i sin erindring:

Igen en ny lejlighed i Hausergade 32, 6.²⁵ Vinduer til gaden, de 3 vinduer var alene til den store systue; der var kommet flere symaskiner fra Singers store forretning på Købmagergade, hvor der ovenpå var en stor platform, hvor man fik undervisning i maskinbroderi, hvis man var kunde; da jeg blev ældre, fik jeg det også. Der var nu 12 syersker, nogle

Fodtøjsreparationsbutik i Borgergade i København i 1910. Mange jøder fra Østeuropa kom til Danmark på flugt fra jødefølgelser, men der var også jøder, som kom til landet som arbejdsmigranter. Ligesom Lea Maimins far beskæftigede adskillige sig med beklædning eller med fodtøj. Foto: Dansk Jødisk Museum.

maskinsyersker og andre var håndsyersker, og så havde far fået købt en 4-5 petroleumslamper, hvor de dog hyggede og varmede. En dagligstue havde far også sørget for, nye gardiner, pæne møbler, plystæppe på bordet i rødt med guldbroderi og meget andet. Nogen tid efter kom en fotograf hjem og fotograferede os tre siddende ved bordet.²⁶

Det var også i Hausergade, at Moritz Machtinger ifølge sin datter opnåede, hvad hun tidligere i teksten tydeligt beskriver som et savn:

[B]esøg af nye venner og bekendte, som nylig var kommet til København, og far var altid parat til at hjælpe med råd og dåd. Også gamle bosiddende i København fandt vejen til os dengang, da de hørte om os, der allerede havde været her fra 1900.²⁷

Tiden i Hausergade har ganske klart været en lykkelig tid, som var værd at huske.

En afværget skilsmisse?

Lige inden Maimin skriver om familiens tilværelse i Hausergade, fortæller hun om et ophold, som hun og hendes mor havde været på i Paris:

Pludselig ville min mor til Paris for at besøge en

søster, hun havde dér, og så rejste mor og jeg til Paris. Underligt, at det var lige, da jeg var nået den alder, hvor jeg skulle begynde at gå i skole. Så blev min første skolegang altså i Paris, jeg tror, at min mor netop ville besøge min tante, så jeg kunne gå i skole dér og lære fransk. Det fik jeg nu ikke lært meget af, vi var der kun 1 år. Jeg kom på landet med skolen, og da jeg kom tilbage, stod min mor på banegården med en yndig stråhat pyntet med blomster og silkebånd, så ind i et pariserdukkemagasin, hvor jeg måtte vælge en dukke, der kunne gå og sige mamma og papa. Stolt var jeg. – Så skulle vi hjemad igen. Far ville ikke rejse mere. Far stod på banegården i København, den lå dengang på Åboulevarden, og vi kørte hjem med en flot landauer eller en droske med en hvid hest for.²⁸

Igen er det svært at tidsfastsætte, hvornår dette ophold helt præcis kan have fundet sted. Moritz Machtinger har adresse i Hausergade allerede fra 1903 til 1906/7 (Sofie Machtinger er på intet tidspunkt registreret på adressen). Maimin skriver, at hun og moren tog til Paris, da hun havde nået alderen, hvor hun skulle begynde i skole, det vil sige, da hun har været omkring syv år gammel, altså omkring 1906. I politiets registerblade fremgår det, at moren var fremeldt registreret i 1907. Var det i den periode, at de to var på rejse? Maimin fremgår først på sit eget registerblad fra 1911 til 1914 (som bosiddende på Holbergsgade, Nørrebrogade og Cort Adelers Gade). Men hvordan forholder dette sig til, at Maimin skriver, at familien flyttede til Hausergade, efter at hun og moren var tilbage fra Paris? Dette spørgsmål kan ikke besvares. Maimin skriver, at hun fandt det underligt, at de rejste til Paris, men at det nok hang sammen med, at moren syntes, at hun skulle gå i skole dér og lære fransk. Måske dette er historien, måske ikke.

På Det Kongelige Bibliotek ligger et brev, sendt af Sophie Machtinger (stavet med ph) fra Paris til rabbiner David Simonsen. Der er ikke nogen indikation af årstal på brevet, kun afsenderadresse. I opslaget står der, at brevets oprindelsesdato er den 18. november (men altså uden årstal). Brevet er (med undtagelse af afsenderadressen) skrevet på jiddish. For at kunne læse brevet har jeg

fået det oversat (dog ikke verbatim). I brevet beder Sophie Machtinger Simonsen om hjælp og medlidenhed. Hun har fundet sin mand boende med sin søster. Det beskriver hun i brevet som et forhold, som hun har set med egne øjne. Vil det være muligt, at Simonsen hjælper hende, gør en god gerning (*mitzvah*) og giver hende en skilsmisse (*get*)? Manden befinder sig i København. Hun har skrevet til ham to gange og bedt ham om penge til sig selv og sit barn, men har ikke modtaget noget svar. Måske vil han sige til rabbineren, at han selv vil give sin kone en skilsmisse, men dette skal rabbineren ikke tro på. Manden har sagt, at han aldrig vil give hende en skilsmisse.

Hausergade i perioden 1887-1918. Lea Maimin mindes med stor glæde den tid, hun boede her sammen med sin familie.

Foto: Københavns Museum.

Er dette grunden til, at Sofie Machtinger tog sin datter med til Paris? Er det i det hele taget den rigtige Sofie Machtinger, altså Moritz Machingers kone, som vi har med at gøre? Flere ting stemmer: efternavnet, at hun er taget til Paris med sit barn (sådan som Maimin beskriver), og at ægtemanden befinder sig i København. Er ægteskabelige uoverensstemmelser grunden til, at parret synes at bo på forskellige adresser de første år i København? Er forældrenes potentielt dårlige samliv baggrunden for, at Maimins beskrivelse af familiens første tiår i København passer så dårligt med eksisterende skriftlige kilder? Har vi at gøre med en kvinde, som selv i en høj alder forsøgte at glemme eller dække over sine forældre? Dette forudsætter, at kvinden, som sendte brevet

fra Paris, virkelig var Maimins mor. Og at fortællingen om utroskab var rigtig. Dette kan ikke afgøres, og en vigtig part i fortællingen, som der mangler data på, er den søster, som Sophie Machtinger skriver om.

Skal man læse Maimins beretning om tiden i Paris og hjemkomsten derfra i lyset af brevet fra Paris, kan man læse det som beskrivelsen af en forsoning. Familien kørte gennem København i en droske, trukket af en hvid hest. Om adressen så var Hausergade eller en anden gade, kan ikke afgøres. Maimin skriver Hausergade.

Simonsen spiller i øvrigt en særlig rolle i Maimins erindring. Hun skriver:

På den tid skete der noget for min far. Han var en dag i byen og så mærker han, at han bliver iagttaget af en ældre herre på gaden. Han gav sig i snak med far, han kunne se, at han havde en trosfælde for sig, og et nyt ansigt lægger man jo mærke til, der var på den tid endnu ingen nye indvandrere fra Polen. Professor David Simonsen, thi ham var det, blev interesseret og spurgte far, hvor længe han havde været i København, og hvad han bestilte; da han hørte, at far var skrædder, spurgte han, om han ville gøre lidt ved hans tøj. Far havde rigeligt at bestille, men han lovede dog at komme og se på det. Han kom en dag hjem hos professoren, og i arbejdsværelset så han, at der var bøger fra gulv til loft. Far blev meget imponeret ved at se dette [...] De få gange professorens tøj skulle afleveres i Skindergade, blev jeg det nye lille bud, og jeg var glad for det. En dag jeg kom, fik jeg en dukke af denne rare mand, og jeg var meget stolt af denne gave af en berømt mand, som jeg senere fik at vide.²⁹

Simonsen var en central figur i sin samtid. Også Rafael Edelman og siden hans søn Moshe Edelman skriver om ham med stor agtelse. Dette kan absolut også have haft betydning for, hvorfor Maimin måtte have ham med i sin beretning. Spørgsmålet er, om hendes understregning af Simonsens ”iagttagelse” af faren peger på, at rabbineren på den ene eller anden måde holdt øje med og hjalp familien, måske ved at forsone forældrene.

Konklusion

Lea Maimins historie om sin familie er bemærkelsesværdig på flere måder. For det første er det vigtigt for os, at den findes, fordi den giver et førstehåndsbillede af, hvad det ville sige at være jødisk østeuropæisk indvandrer til København i begyndelsen af det 20. århundrede. Hun beskriver dette liv, som hun husker det. Erindringer som Maimins er uvurderlige, når vi ønsker at forstå den lille mands eller kvindes historie. Den er vigtig for det mikrohistoriske perspektiv.

Jeg har i denne artikel tilladt mig at kombinere erindringen med en række andre kilder. Dette forsøg har jeg gjort af nysgerrighed over for den pågældende periode: ville jeg på den ene eller anden måde kunne rekonstruere en jødisk indvandrerfamilies liv? Hvor tæt ville jeg kunne komme på den? Det var mit forskningsmæssige udgangspunkt, at vi har brug for sådanne ”tykke” beskrivelser for at forstå livet i og omkring de gader, som i datiden blev kaldt den jødiske ghetto i København, men også jødisk indvandrerliv i København som sådan. Her ønskede jeg at bevæge mig ud over statistiske og generelle beskrivelser for at komme med et nyt perspektiv.

At der så på vejen fremkom diskrepanser og spændinger i materialet, var overraskende. Jeg har også måttet overveje, om jeg forskningsetisk kunne tillade mig at skrive, som jeg gjorde. Om jeg skulle lade en historie om en mulig familiekonflikt være. I sidste ende fandt jeg det mere forskningsetisk problematisk at undlade at skrive om Machtingerfamiliens historie. Både fordi Maimins erindring allerede er blevet anvendt i tidligere forskning uden så gennemgribende faktatjek, som jeg har udført her, og helt sikkert vil blive brugt igen. Det ville være forskningsetisk problematisk at holde den viden, som jeg har, tilbage. Og fordi jeg finder det vigtigt, ud fra en mere generel metodisk betragtning, at Maimins erindring og mit arbejde med denne har understreget, at det at arbejde med erindringer kræver flere kilder end erindringen selv. Erindringer er både fortælling og fakta, og som forskere må vi prøve at finde ud af, hvad der er hvad.

LITTERATUR

Aarhuus Stiftstidende

1908 "Københavns Ghetto", 27. april, s. 1.

Adresseavisen, Københavns Adressecomptoirs Efterretninger

1903 "En dygtig Syjomfru", 21. juli 1903, s. 3.

Blüdnikow, Bent

1986 *Immigranter. Østeuropæiske jøder i København 1904-1920*. København: Borgen 1986.

Den til Forsendelse med de Kongelige Brevposter privilegerede Berlingske Politiske og Avertissementstidende

1906 "Maskinjomfru", 22. januar 1906, s. 11.

Falk, Allan

2019 "De sefardiske slægter Italiaender og Moresco i Holland og Danmark". *Rambam* 2019, nummer 28, s. 65-77.

Ginzburg, Carlo

1976/1992 *The Cheese and the Worms*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press 1976/1992.

Lauring, Kåre

2010 *Københavnerviv*. København: Gyldendal 2010.

Schmidt, Garbi

2015 *Nørrebros indvandringshistorie 1885-2010*. Doktordisputats. København: Museum Tusulanum 2015.

Thing, Morten

2008a *De russiske jøder i København 1882-1943*. København: Gyldendal 2008.

2008b "De russiske skræddere i København 1900-1920". *Arbejderhistorie* 2008, nummer 1. København: Selskabet for Arbejderhistorie, s. 1-15.

Trap, Cordt

1907 "Jøderne i København efter Folketællingslisterne

af 1906". *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 1906, bind 3, række 15.

1912 "Russiske jøder i København". *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 1912, bind 3, række 20, s. 341-365.

1917 "Russiske og krigsindvandrede jøder i København efter folketællingen 1916". *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 1917, bind 4-5, række 25, s. 272-297.

UPUBLICEREREDE KILDER

Edelmann, Chaim Zelik Rafaelevic

1930 Indfødsretssag. Indfødsret ved Lov af 31. marts, 1930.

Edelmann, Moshe

2014 *Appendix B to Genealogy Book (in Hebrew) of Moshe Edelmann and his sister Hanna Schnor (b. Edelmann) and Chaja Edelmann (b. Slagter)*. Jerusalem 2014.

Edelmann, Rafael

1919 "Til Selskabet til videre Uddannelse af Elever fra den jødiske Drengeskole". Brev, 10. april, 1919.

Machtinger, Moritz

1931 Indfødsretssag. Indfødsret ved Lov af 31. marts, 1931.

Machtinger, Sophie

(u.å.) Brev til David Simonsen. Dateret 18. november. Det Kongelige Bibliotek, u.å.

Maimin, Lea

1969 Erindring nr. 1691. Stadsarkivet i København 1969.

Politiets registerblade

(u.å.) "Haim Celik Edelmann", "Mouritz Machtinger", "Sofie Machtinger", "Esther Lea Machtinger".

NOTER

1. Maimin 1969, s. 1.
2. Artiklen er tilegnet Moshe Edelman med tak. Ligeledes er den tilegnet Lea Maimins (født Machtinger) slægtninge i taknemmelighed over Leas historie.
3. Der er tidligere i danske historiske værker blevet refereret til Maimins erindring i beskrivelser af Københavns ghetto og den russisk polsk jødiske indvandring til byen. Se Thing 2008a, s. 86-87, og Lauring 2010, s. 133.
4. Ginzburg 1976/1992, s. xxi.
5. Se Thing 2008b.
6. Schmidt 2015.
7. Se Edelman 1930.
8. Edelman 1919.
9. Edelman 2014.
10. Politiets registerblad, "Haim Celik Edelman".
11. Gader, som for eksempel i dagspressen forbindes med den jødiske ghetto, inkluderer eksempelvis Vognmagergade og Brøndstræde (se for eksempel *Aarhuus Stiftstidende* 1908, s. 1). Morten Thing nævner i sin bog om russisk jødiske indvandrere i København 1892-1943, at kvarteret Åbenrå, Landemærket, Pilestræde, Borgergade og Adelgade blandt indvanderne var kendt som ghettoen (Thing 2008, s. 76). Endelig er det værd at nævne (dog uden at ghettobegrebet anvendes), at Cordt Trap nævner følgende gader i Indre By som karakteriseret ved at have 50 eller flere russiske jøder boende: Nansensgade, Borgergade, Peder Hvidtfieldsstræde, Adelgade, Aabenraa, Pilestræde, Vognmandsgade, St. Pederstræde, Rosengaarden (Trap 1912, s. 359).
12. Maimin 1969, s. 1.
13. I det efterfølgende anvender jeg den stavemåde på Machtingers fornavn, som findes i Dansk-Jødisk Genealogisk Database: Moritz.
14. Byen ligger i den sydøstlige del af Polen.
15. Indfødsretssagen nævner, at han også rejste i Tyskland.
16. Maimin 1969, s. 3.
17. Det må her bemærkes, at der i Moritz Machtingers opholdsbog, ud for den rubrik, hvor personen skulle skrive "sit egenhændigt skrevne fulde navn", er anført, at han ikke kan skrive.
18. Se Falk 2019.
19. Maimin 1969, s. 3.
20. Machtinger er registreret som Makhtinger på adressen Hausergade 34, 3 i *Kraks Vejviser* 1904 (s. 284). Han er ikke registreret i *Kraks Vejviser* på adressen i 1903, og søgninger på både Macthinger og Makhtinger i vejviseren giver ikke noget resultat. Søgninger på navnene Machtinger og Makhtinger i vejviserne 1899-1902 giver heller ikke noget resultat.
21. Den jødiske genealogiske database nævner, at hun også figurerer under navnet "Sara" og "Sara Sofie" i Margoteket.
22. Machtinger 1931.
23. Maimin 1969, s. 13.
24. Ibid., s. 3.
25. Ifølge Politiets registerblade og folketællingen fra 1906 boede Moritz Machtinger i Hausergade 34, 3. Det er også den adresse, som figurerer i de annoncer, som Machtinger indrykkede i københavnske aviser i perioden.
26. Maimin 1969, s. 5-6.
27. Ibid., s. 9.
28. Ibid., s. 5.
29. Ibid., s. 6-7.